

УДК 338.242.2

Петруха С. В.

ГЕНЕЗИС ІНСТРУМЕНТІВ І ВАЖЕЛІВ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Досліджено теоретико-методологічне обґрунтування інструментарію та важелів антикризового регулювання розвитку економічних систем як квінтесенції консолідації інститутів. Науково обґрунтовано концептуальні засади трансформаційного поступу цих систем і запропоновано антикризові регуляторні заходи для кожного з типологізованих варіантів їх розвитку.

Ключові слова: економічна система, криза, розвиток, антикризове регулювання, інституціоналізація, аттрактори, бифуркація.

Антикризове регулювання економічних систем і підвищення їхньої ефективності – ключове завдання на сучасному етапі розвитку країни. У широкому контексті виконання цього завдання становить комплекс взаємопов'язаних напрямів, що охоплюють систему національних інтересів, цілей і пріоритетів суспільного розвитку, проблеми перетворення вітчизняної економіки, її інституціональної структури та змісту державної політики, зокрема у сфері антикризового регулювання.

Вибір парадигми антикризового регулювання розвитку, зорієнтованої на якісні зміни структури, джерел сталого та водночас тривалого зростання національних економічних систем, означає неминучу трансформацію їх інституціональної основи як адекватну реакцію на породжені цими змінами процеси внутрішньої й міжгалузевої інтеграції, створення нових виробництв і зміну спеціалізації існуючих, виникнення нових форм відносин і взаємодії економічних суб'єктів, перерозподілу прав власності, зміни повноважень державних і регіональних органів управління.

Ефекту від застосування цих антикризових макроекономічних заходів держави можна досягти за умови їх доповнення заходами на мезо- та мікрорівнях, що забезпечують координацію системи стратегічного антикризового управління економічними системами та кожним суб'єктом підприємницької діяльності відповідно до змінених умов їхнього функціонування. Об'єктивною передумовою технологічної модернізації національної економічної системи є європейська інтеграція України, яка забезпечує формальні й неформальні структурно-інституціональні зміни, що стимулює трансформацію ортодоксальності сферичності національної економіки та інструментарного супроводу цього процесу набором антикризових заходів.

Теоретичні, методологічні та прикладні аспекти означених проблем змістовно досліджено у працях: Т. І. Єфименко, С. С. Гасанова, Р. М. Моторіна, Я. В. Котляревського, В. П. Кудряшова, О. О. Мороз, Т. О. Осташко, Б. Й. Пасхавера, П. Т. Саблука, Л. О. Шепотько, Д. В. Шияна, О. Г. Шпикуляка, В. В. Юрчишина та ін. Засадничі положення антикризового регулювання розвитку

© Петруха С. В., 2014

економічних систем аналізувалися також зарубіжними вченими: О. О. Аузаном, О. О. Бочковим, Т. Вебленом, О. Вільямсоном, О. В. Іншаковим, Р. І. Капелюшниковим, С. Г. Кирдіною, Г. Б. Клейнером, Дж. Р. Коммонсом, Р. Коузом, Р. Нельсоном, Д. Нортон, В. М. Полтеровичем, В. Ф. Стукач, О. С. Сухаревим, В. А. Тамбовцевим, Е. Г. Фуруботі та ін.

Проте глибока криза національних економічних систем на тлі очікуваних трансформаційних процесів, зумовлених, зокрема, євроінтеграційною парадигмою розвитку, потребує більш глибокого і комплексного дослідження інституціональних чинників антикризового регулювання, особливо в частині неформальних інститутів, які виявилися найскладнішими для ринкової переорієнтації та проєвропейської трансформації. Очевидно, можна стверджувати про недостатнє висвітлення у вітчизняній науковій літературі основ загальної теорії антикризового регулювання, повільне формування категоріально-понятійного апарату та методико-інструментарного базису.

З усіх напрямів сучасної економічної науки саме антикризова теорія найкраще пояснює дію рушійних сил та закономірностей процесів перетворення, що переживає Україна в ХХІ ст. Антикризове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки, сповнення інститутів адекватним способом мислення, звичками, традиціями й урахування їх у процесі трансформування системи є визначальною умовою успіху реформ.

У науковій літературі з аналізу антикризового регулювання відзначено низку чинників, що породжують зміни в структурі. До цих чинників різні автори відносять: макроекономічні зміни, зумовлені внутрішньодержавним макроекономічним управлінням [1]; такі самі зміни, пов'язані із зовнішніми чинниками (зниження світових цін на нафту, на думку деяких економістів, спричинило розпад СРСР) [2]; "інституціональні угоди", укладені на "ринку інститутів" [3], в яких джерело інституціоналізації – попит на інститути з боку агентів і "голосування ногами", тобто добровільний перехід агентів з носія одного інституту до іншого [4]; випадкове зародження інститутів і подальший природний добір за критерієм ефективності [5]; метаконкуренція як конкуренція між інститутами; драматичні епізоди історії – кризи, війни, революції, класові суперечності [3]; технологічний прогрес [6]; цілеспрямована інноваційна діяльність [6]; "порожня цікавість, нецілеспрямоване експериментаторство" [7]; самозародження інститутів [8]; антикризове проектування, тобто свідомо діяльність, орієнтована на організацію відповідних інститутів [9; 10]; "трансплантація" (запозичення) інститутів, тобто цілеспрямоване перенесення інститутів з одного територіального утворення в інше (зокрема з однієї країни в іншу) [11]; інституціональна інерція, рух інституціональної структури за раніше екзогенно заданою історичною інституціональною траєкторією [12]; "тертя", взаємодія інститутів [13]; загальна циклічність розвитку [14, с. 56–66].

Певно, кожен із цих факторів може стати в певній ситуації "антикризоутворюючим", "кризоліквідуючим" або "антикризопідтримуючим". Однак питання про те, які саме з них можуть у конкретному випадку справляти домінуючий вплив на виникнення або фіксацію певної норми, залишається відкритим.

Найдетальніше дослідження необхідних і достатніх умов і факторів для процесів формування інститутів здійснив В. М. Полтерович [15]. Спираючись на ідеї Д. Норта і У. Артура щодо загального характеру дифузії нововведень [5], він запропонував перелік чинників, котрі визначають процеси поширення й функціонування соціально-економічних інститутів. Незважаючи на те, що в аналізі В. М. Полтеровича йшлося про “небажані” інститути, такі як неплатежі, бартер, корупція і т. ін., насправді відомості про характер норм, котрі фіксують небажаність їх для суспільства в цілому, під час аналізу не використовувалися, тому він може бути поширений на загальний процес виникнення та інституціалізації будь-яких норм або правил.

В. М. Полтерович виокремив чотири основні механізми укорінення норм: координацію, сполучення, навчання й інерцію. Він вважав, що координація – це ефект збільшення збитку для агента від невиконання цієї норми в міру поширення її фактичного носія. Іншими словами, йдеться про властивість норми, втілену у своєрідному “ефекті переверненої піраміди” для наступних її агентів; чим ширший на сьогодні фактичний носій інституту, тим вигідніше до нього належати. Сполучення характеризує взаємодію цієї норми з іншими, наявними нормами, відображає, по суті, “тертя інститутів” і відповідає тому самому “ефекту переверненої піраміди”, але в контексті норм. Навчання – ефект, аналогічний ефекту зниження витрат під час використання технології в міру накопичення досвіду. В цьому випадку витрати агента, що є фактичним носієм норми, знижуються в міру її усталення (“ефект переверненої піраміди” для агента в часі). Інерція – подібний до попереднього ефект звикання, але не до застосування, а до самого існування норми. Звісно, ці ефекти становлять сукупність ключових важелів та інструментів антикризового регулювання. Менш зрозумілим є питання про вичерпність цього переліку.

Для аналізу цього питання зауважимо спочатку, що кожна суспільна норма існує водночас у чотирьох “вимірах”: норм; агентів, що входять до номінального й фактичного носіїв норми або пов’язаних із нею норм; часовому; інформаційному, де циркулює інформація про існування норми, а також поєднуються додаткові відомості (про динаміку фактичного носія норми, наслідки дотримання або недотримання її для кожного агента тощо).

Ефект сполучення характеризує особливості функціонування норми в першому просторі (норм); ефект координації – у другому (агентів), ефекти навчання та інерції – в третьому (часовому). Таким чином, немає лише відображення норми в четвертому вимірі – інформаційному.

Тому для повнішої характеристики процесу фіксації певної норми в цьому вимірі доцільно ввести ще один фактор – інформаційний, що відображає ефект позитивного зворотного зв’язку для процесу поширення інформації про її існування і дію. Поширювати позитивну інформацію має бути тим вигідніше, чим ширша множина поінформованих агентів. Зокрема, інформування про належність цього агента до фактичного носія повинно в певному контексті бути корисним, давати матеріальні або символічні блага, становити предмет гордості для агента та/або схвалення суспільством. Так, інформація про проведення конкурсу на найкраще підприємство галузі (території)

та про участь у ньому конкретного підприємства підвищує його імідж й сприяє інформованості про такий конкурс як інститут.

Можна заперечити проти введення нового фактора інститутоутворення, вказавши на те, що він і так відображений у понятті міжагентської координації. Однак ми розуміємо під інформуванням ширший процес як адресного, так і безадресного розповсюдження інформації про певну норму з усіх джерел. Зауважимо, що вплив інформування через засоби масової інформації як чинника нормоутворення останнім часом в Україні особливо потужний, що було найяскравіше продемонстровано під час виборів президента і законодавчих органів.

Отже, можна зробити висновок, що перелік факторів фіксації норм, запропонований В. М. Полтеровичем і доповнений інформаційним чинником, охоплює всі виміри, пов'язані з функціонуванням норми, і на прийнятому рівні узагальнення може бути визнаний вичерпним.

Разом із тим слід мати на увазі й взаємний вплив факторів з різних “вимірів”. Так, стан агентів впливає на елементи виміру норм, пов'язаних із певною нормою.

До норм, пов'язаних із цією нормою у вимірі норм, належать не тільки організаційні субнорми, що підтримують її “знизу” через механізми відтворення, а й ціннісні супернорми, котрі підтримують її “згори”. Когнітивні норми, які формально належать до виміру, також проявляються в інформаційному вимірі.

Детальніший аналіз безпосередніх інструментів і важелів антикризового регулювання пов'язаний з двома питаннями:

1) уточнення й дослідження відношення суб'єкта до кожної норми, тобто дослідження взаємного впливу просторів “А” і “І”;

2) визначення структури взаємного впливу норм у межах простору “N”.

У першому питанні важливо звернути увагу на те, що спектр альтернатив під час вибору ставлення агента до певної норми доволі широкий і не має бінарного характеру: “дотримуватися / не дотримуватися норми” (скажімо, платити або не платити ті чи інші податки). Він містить варіанти: по-перше, диференційованого ставлення до норми: різке неприйняття, антипатія, нейтральне чи позитивне ставлення тощо; по-друге, дій щодо норми: активна боротьба з її упровадженням, нейтралітет, активна боротьба за інституціоналізацію; по-третє, підпорядкування норми: сумлінне, примусове, удаване виконання, невиконання, демонстративне невиконання тощо. Існують дуже широкий спектр і безліч варіантів мотивації або обґрунтування дій агента внаслідок вибору ймовірних комбінацій зазначених альтернатив (з урахуванням відтінків).

Процеси координації та узгодження дії агентів під час антикризового регулювання мають розглядатися не тільки в статичному, а й у динамічному аспекті. Це означає, що об'єктами та суб'єктами координації загалом є не тільки агенти, котрі функціонують у досліджуваній період, а й агенти, чия діяльність завершилася або ще не почалася. Інакше кажучи, приймаючи рішення, агенти можуть свідомо або неусвідомлено враховувати не тільки власні інтереси, а й інтереси і дії інших осіб чи громадських груп. Залежно

від того, яка з цих можливостей реалізується, ми отримуємо різні варіанти дії факторів “координації” і “навчання”.

Основна межа проходить між концепцією агента як суб’єкта, котрий максимізує корисність (вигоду), і як суб’єкта, що намагається дотримуватися загальноприйнятих (або підтримуваних, схвалюваних певною референтною групою) норм. Перший варіант можна вважати концепцією (субстантивного) раціонального вибору (у ширшому значенні, оскільки до критеріїв індивідуального добору входить й інтерес конкретної групи, до якої належить індивід), другий – концепцією процедурно індукованого вибору. Насправді, елементи ірраціональності дуже ймовірні для обох способів інституціонального вибору або прийняття інституціонального рішення.

У реальному житті є багато прикладів ситуацій, коли держава за підтримки значної частини суспільства робить вибір на користь ухвалення норм, котрі погіршують умови життя або діяльності. Це свідчить про те, що мотиви, якими керуються агенти або громадські групи, приймаючи антикризові рішення, далекі від раціональних [16].

Економічні системи також підпорядковані циклічному руху, що означає безумовну періодично повторювану послідовність і об’єктивну неминучість поетапного розвитку – від становлення до краху (рис. 1). У прогресивній фазі розвитку система зростає, поширюється й перетворюється на організоване ціле, в якому оптимально поєднуються її елементи, процеси організації та дезорганізації, котрі врівноважують один одного, а також спостерігається посилення ділової активності. Коли резерв поступальної модифікації вичерпується, лінійний розвиток припиняється, система проходить через критичну точку “А” (межа прогресивного розвитку) і входить у стан кризи. Обме-



Рис. 1. Візуалізація розвитку економічних систем

Складено автором.

ження зростання полягає в тому, що в економічних системах швидкість і напрями розвитку окремих елементів, набуття ними нових якостей можуть істотно відрізнятись. Це призводить до порушення основних пропорцій і відповідностей між сторонами діяльності, виникнення внутрішніх суперечностей. У кінцевому підсумку знижується ефективність як системи загалом, так і її елементів.

Вивчення накопичених суперечностей породжує нову якість первинних елементів, їх взаємозв'язків і структури, новий рівень організації: одну траєкторію розвитку S_1 змінює інша – S_2 . Далі в процесі еволюції відбуваються переходи: $S(t) = S_1 \rightarrow S_2 \rightarrow S_3 \rightarrow S_n$. Таким чином, незважаючи на болючість криз, вони відіграють здебільшого позитивну роль. З одного боку, криза послаблює й усуває застарілі елементи панівної, такої, що вичерпала потенціал, системи, а з другого – формує умови для утвердження елементів нової системи, котра являє собою майбутній цикл, відновлює організаційний порядок. Звідси випливає, що економічна система не тільки є вразливою до криз, а й розвивається за їх допомогою.

Зазначаючи, що криза є генератором трансформацій, акцентуємо увагу на низці варіантів майбутнього стану системи. Множинність імовірних станів зумовлена механізмом біфуркації. У традиційному трактуванні біфуркація означає “розщеплення”, “розгалуження” траєкторії розвитку. Цим поняттям позначають розмаїття післякризових характеристик системи, “розщеплення” розвитку на безліч варіантів, реалізація яких залежить від впливів усієї сукупності факторів, що визначають її стан у критичній точці.

У момент біфуркації подальший напрям розвитку визначається великою мірою випадково, але не довільно, а в межах можливих рішень. Подальша динаміка системи залежатиме від її потенціалу, ступеня стійкості поведінки, зовнішніх і внутрішніх чинників впливу, каналів зв'язку між минулим, теперішнім і майбутнім станами та ін.

Кризи, що охоплюють економічну систему, неповторні й різноманітні. Їх розрізняють за причинами виникнення, тривалістю та глибиною перебігу, ступенем дезорганізації, можливістю збереження цілісності, способами виходу на шлях сталого розвитку. Сукупність цих характеристик дає можливість виокремити три стани економічної системи: критична ситуація, криза і катастрофа. Критична ситуація у просторово-часовому аспекті може виникнути в будь-який період еволюції системи й означає невеликі відхилення від стійкого розвитку, який може бути швидко відновлений шляхом пристосування до нових умов функціонування завдяки адаптивним механізмам.

Безпосередньо криза виникає, коли в розвитку системи дедалі істотнішу роль починають відігравати флуктуації. Вони вже мають не локальний характер, а навпаки, будь-які, навіть найменші, небажані відхилення в певній частині системи негативно позначаються на всіх інших її елементах. Відбувається повільне накопичення кількісних і якісних змін параметрів системи та її компонентів, відповідно до яких у точці біфуркації вона обере один із можливих атракторів. У результаті станеться якісний стрибок, і система сформує нову дисипативну структуру, що відповідає обраному атрактору. Процеси трансформації матимуть еволюційний характер. У міру обмежень кризи від-

будеться пригнічення потужних флуктуацій, а система повернеться в стійкий стан, властивий їй на цьому етапі.

По суті, криза – варіант критичної ситуації. Їх розрізняє лише ступінь кризового явища, а об'єднує те, що спричинена ними трансформація долається на базі та за умови існування системи, збереження її характерних властивостей та цілісності.

Ті ситуації, котрі пов'язані з порушенням цілісності, розпадом вихідної системи на окремі елементи або її переродженням у нову, мають характер катастроф. Як правило, катастрофи зумовлюються не тільки внутрішніми флуктуаціями, силу і спрямованість яких можна спрогнозувати, проаналізувавши історію розвитку і сучасний стан системи, а й зовнішніми, що ускладнює або навіть унеможливує прогноз. Поступово зростає ентропія, відбувається заперечення сформованих раніше елементів, структур і зв'язків. Подальший шлях розвитку – якісна трансформація, котра може призвести до формування нової впорядкованості, якій властиві унікальні структура, порогові значення адаптації, небезпеки втрати стійкості, цикл розвитку.

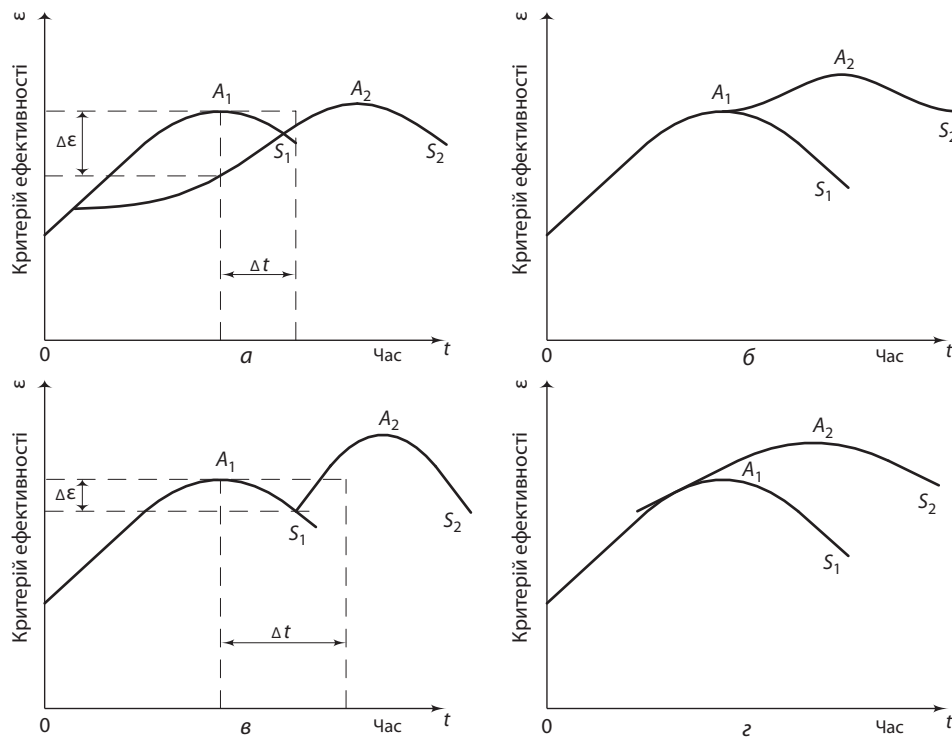
Узагальнюючи викладене, представимо взаємозв'язок між станом економічної системи і перетворювальними процесами: критична ситуація → регулювання; криза → реформування; катастрофа → реструктуризація.

Під час дослідження механізму кризи й подальших процесів перетворень акцент робився переважно на об'єктивній складовій. Водночас, аналізуючи кризи й перехідні процеси в економічній системі, важливо уявляти можливі напрями трансформації та їхні масштаби в режимі управління. За допомогою цілеспрямованої трансформації суспільство прагне вчасно внести необхідні зміни, системні корективи, щоб уникнути нагромадження суперечностей і стихійного руйнування.

Характер проведення реформ (цілі, методи, форми, час започаткування) залежатиме від ініціаторів, які можуть здійснювати попереджувальні перетворення, свідомо наражати систему на дестабілізацію з метою активізації процесів самоорганізації або зберігати курс, спрямований на досягнення визначених цілей. З урахуванням важливості не тільки змістовної складової трансформації, а й моменту їхнього початку було детально опрацьовано варіанти розвитку подій та їхні ймовірні результати (рис. 2).

Вивчення ситуацій показало, що залежно від того, в якій точці розвитку системи відбулися перетворення, загальна її динаміка матиме значні відмінності. Передчасні перетворення (рис. 2а) можуть бути пов'язані з підтриманням відносної стійкості системи. Однак час початку перетворень обрано неправильно: система починає перебудовуватися, не вичерпавши потенціалу розвитку. У результаті темпи розвитку уповільнюються, втрачена вигода від недовикористання потенціалу є тим більшою, чим раніше починається процес перетворень. Запізнілі перетворення (рис. 2в) – найяскравіший приклад того, що система може свідомо піддаватися дестабілізації з метою якісної трансформації. Саме в цьому варіанті робиться наголос на кризі як чиннику економічного розвитку.

Суть технології перетворень така: створити нові атрактори розвитку, ліквідувавши старі; підвести систему до зони притягання нового атрактора,



Умовні скорочення: *a* – передчасне; *б* – своєчасне; *в* – запізнiле; *г* – синергетичне (Δε – величина упущеної вигоди (*a*), втрат (*в*); Δ*t* – час, який потрібний на відновлення системи в межах дореформеного рівня)

Рис. 2. Варіанти перетворень

Складено автором.

після чого вона сама еволюціонуватиме у визначеному напрямі за допомогою механізмів самоорганізації.

Проведені в Україні на початку XXI ст. перетворення можна кваліфікувати як варіант запізнiлих змін, пов'язаних із переведенням господарської системи з однієї моделі розвитку, де центральними були механізми державного регулювання, на іншу, відмінну за внутрішнім характером, основу на механізмах ринкової самоорганізації.

Однак потрібно зауважити, що запізнiлі перетворення завжди пов'язані з прямими втратами, частковим або повним руйнуванням потенціалу, що для економічних систем досить болісно. Оптимальними є перетворення у момент найвищого розвитку системи, тобто – своєчасні (див. рис. 2*б*), коли її потенціал уже вичерпаний, а стадія деградації ще не почалася. Але такий варіант водночас і найскладніший, оскільки в цей період система перебуває в максимально нестійкому стані. Це потребує граничної обережності під час проведення перетворень. Інший варіант упровадження цілеспрямованих перетворень ґрунтується на використанні синергетичного ефекту, котрий виникає завдяки спільній взаємозалежній дії об'єктивних і суб'єктивних факторів у

процесі розвитку. В контексті економічного поступу будь-які цілеспрямовані дії щодо трансформації системи накладатимуться на внутрішні закономірності та механізми її функціонування. Коли системі нав'язується необхідна поведінка, навряд чи варто очікувати позитивного синергетичного ефекту. Ефективність процесів управління багато в чому визначають тим, наскільки повно були враховані параметри об'єктивних процесів і наскільки ефективними виявилися заходи, спрямовані на синхронізацію темпів їх перебігу та запобігання несприятливим ефектам або їх мінімізацію. Саме такі перетворення називають синергетичними [17].

Співвідносність об'єктивних і суб'єктивних процесів полягає в тому, що чим більшою мірою перебіг суб'єктивних процесів ґрунтується на параметрах об'єктивних процесів розвитку, тим вищі стійкість і ефективність функціонування системи (див. рис. 2г). Коли система перебуває в стадії зростання, починається підготовка до її майбутнього перетворення, що дає змогу розпочати в точці максимальної стійкості перетворення, які допоможуть вивести систему на новий рівень розвитку, зберігаючи її відтворювальну цілісність.

Реалізація цього варіанта перетворень потребує найвищої кваліфікації ініціаторів. Неодмінною частиною управлінської діяльності стають моніторинг стану системи управління, відстеження накопичення невідповідностей, прогнозування наслідків змін, що відбуваються, і своєчасне внесення необхідних коректив. Інакше кажучи, управління кризами й побудова перетворень повинні мати стратегічний характер. Саме такий тип антикризового управління дає змогу розширити простір управлінської діяльності, включивши до системи прийняття та реалізації управлінських рішень не тільки основні елементи внутрішнього середовища економічної системи, а й зовнішні аспекти її діяльності, а також створити умови для втілення запобіжних рішень щодо криз.

Список використаних джерел

1. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В. М. Полтерович // Экономика и математические методы. – 1999. – Т. 35, № 2. – С. 156.
2. Норт Д. С. Институты и экономический рост: историческое введение / Д. С. Норт // THESIS. – 1993. – Т. 1, вып. 2. – С. 69–91.
3. Buaje R. Regulation Theory / R. Buaje. – RSHU (RGGU), 1997. – 213 p.
4. Тамбовцев В. Л. Основы институционального проектирования : учеб. пособие / В. Л. Тамбовцев. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 144 с.
5. Alchian A. Uncertainty, Evolution and Economic Theory / A. Alchian // Journal of Political Economy. – 1950. – № 58. – P. 11–21.
6. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
7. Veblen T. The Theory of Business Enterprise / T. Veblen [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/veblen/busent/index.html>.
8. Hutchison T. Institutionalism Old and New / T. Hutchison // Journal of Institutional and Theoretical Economics. – 1984. – № 140. – P. 20–29.

9. Тамбовцев В. Л. Теории институциональных изменений / В. Л. Тамбовцев. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 154 с.
10. Шаститко А. Е. Экономическая теория институтов / А. Е. Шаститко. – М. : Экон. фак. МГУ ; ТЕИС, 1997. – 105 с.
11. Полтерович В. М. Трансплантация институтов / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 24–50.
12. Норт Д. С. Институты и экономический рост: историческое введение / Д. С. Норт // THESIS. – 1993. – Т. 1, Вып. 2. – С. 69–91.
13. Ходжсон Дж. Какова сущность институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ie.boom.ru/Referat/Hodgson.htm>.
14. Фуруботи Э. Г. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории / Э. Г. Фуруботи, Р. Рихтер ; пер. с англ. ; под ред. В. С. Катькало, Н. П. Дроздовой. – СПб. : Издат. дом Санкт-Петерб. гос. ун-та, 2005. – 702 с.
15. Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 4. – С. 28–56.
16. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем / Г. Б. Клейнер ; ЦЭМИ РАН. – М. : Наука, 2004. – 240 с.
17. Филимонова Н. Г. Сельское хозяйство Красноярского края: структурный взгляд / Н. Г. Филимонова, М. Г. Озерова ; Краснояр. гос. аграр. ун-т. – Красноярск, 2009. – 111 с.

*Стаття надійшла до редакції
21 листопада 2014 року*